

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКИХ РЕЗЕРВІВ

У статті аналізується методологічний інструментарій дослідження фінансово-правового режиму банківських резервів.

Ключові слова: фінансово-правовий режим, банківські резерви, система банківських резервів.

Метою статті є визначення методології дослідження фінансово-правового режиму функціонування банківських резервів.

У вітчизняній фінансово-правовій доктрині відсутні комплексні і системні дослідження правового режиму банківських резервів. Більшість юристів – дослідників правового регулювання банківської діяльності – розглядають банківські резерви в контексті правового статусу Національного банку України як органу, що здійснює управління банківською системою, та визначають його владні повноваження щодо здійснення управління грошово-кредитною системою з використанням інструментарію банківського резервування для здійснення нагляду за економічною безпекою країни.

Поставивши за мету побудувати концепцію фінансово-правового режиму функціонування банківських резервів на основі комплексного аналізу правового регулювання відносин, які виникають, змінюються і припиняються у сфері банківського резервування, автор став перед вибором методологічного інструментарію наукового дослідження. Не викликає сумніву, що методи дослідження зумовлюються його метою і завданнями, а також впливають із необхідності комплексного і належного аналізу предмета, яким у нашому випадку визначено систему банківських резервів (резервну систему). Окреслений предмет дослідження є визначальним для формування його методології, яка значною мірою закладає результативність творчого пошуку.

Методологія науки, зокрема юридичної, в літературі визначається по-різному. Наприклад, М. І. Козюбра методологію юридичної науки визначає як систему принципів і способів організації і побудови теоретико-пізнавальної діяльності у сфері дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [7, с. 8]. Ним виділяються два аспекти: 1) відповідний предмету юридичної науки арсенал пізнавальних засобів – сукупність теоретичних принципів,

спеціально-наукових методів і способів пізнання державно-правових явищ; методика і техніка пізнавальної дійсності; 2) теоретико-пізнавальне вчення про державно-правову дійсність – відповідним чином сформульовані теоретичні положення юридичної науки (апарат категорій і понять, положення про особливості, структуру і типологію юридичного знання тощо).

М. С. Кельман, на відміну від М. І. Козюбри, у запропонованому визначенні зміщує акцент на методології як «вченні про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних явищ» [4, с. 42], тобто фактично об'єднує обидва вказані аспекти.

Методологію юридичної науки визначають переважно як систему методів і прийомів пізнання правової реальності (дійсності). Відрізняються залежно від зайнятих позицій у визначенні методології також погляди на її структуру. Відзначаючи її багаторівневність, одні автори виділяють у структурі три основні рівні – філософсько-світоглядний, загальнонауковий, спеціально-науковий; деякі – додають до цих основних рівнів окремо або власне науковий рівень методології, а де-хто з науковців охоплює методологією науки також рівень методики, тобто сукупність технічних прийомів пізнання [5, с. 231–236].

Не вдаючись до детального аналізу названих позицій, зауважимо, що хоч вибір методів дослідження не може бути довільним, тобто є об'єктивним (визначається, як зазначалося вище, предметом дослідження), обираються вони конкретним дослідником для аналізу конкретної теми, а тому не можуть бути раз і назавжди завчасно визначені. При виборі методологічного арсеналу дослідження багато залежить від світоглядних позицій дослідника, його ставлення до тих чи інших концепцій праворозуміння тощо. Як справедливо наголошує Райнгольд Циппеліус, «метод у науці позначає спосіб раціонального, зрозумілого і, отже,

контрольованого пошуку відповідей на ще не вирішені питання» [11, с. 3].

В. П. Пацурківський, досліджуючи методологічний принцип детермінізму в пострадянській науці фінансового права, дійшов висновку про тяжіння пострадянських учених-фінансистів у науковому пошуку до принципу економічного детермінізму, водночас акцентує увагу на тому, що останнім часом простежується тенденція відходу від доктрини жорсткого детермінізму фінансового права публічними фінансами: «фінансове право розглядається з позицій його феноменологічності», без заперечення його соціальної зумовленості, та стверджує, що «в основі такого різного ставлення до питань зумовлення природи фінансового права економічними факторами лежить розуміння фінансового права як явища» [9, с. 219].

Підтримуючи погляди В. П. Пацурківського, що істину в цьому питанні потрібно шукати поміж двома крайнощами – абсолютизацією економічного детермінізму і його повним запереченням, дослідження банківських резервів, як нам вбачається, слід здійснювати, з одного боку, з позицій економічного детермінізму, виходячи з економічної суті банківських резервів як сукупності фондів грошових коштів, які є елементом фінансової системи, а з другого – не відкидаючи погляду на банківські резерви як на спосіб забезпечення прав індивіда як споживача банківських послуг. На нашу думку, задля об'єктивності дослідження потрібно застосовувати обидва підходи, з огляду ще й на те, що об'єкт нашого дослідження дає можливість вивчити його взаємозв'язок із забезпеченням конституційних економічних прав людини в контексті економічної безпеки країни, яка стосується кожного громадянина держави. Від надійного та стабільного функціонування банківської системи залежить стабільність усієї економіки, а також впевненість людей у своєму майбутньому фінансовому благополуччі. Будь-які негаразди з платоспроможністю банків відразу ж відображаються на фінансовому стані кожної чи то юридичної, чи то фізичної особи, які є учасниками грошового обігу в державі.

«Науку створюють не самі факти, а методи їх обробки», – слушно стверджують автори навчального посібника «Методологія наукових досліджень» [3, с. 8]. Процес наукового дослідження умовно розбито ними на п'ять послідовних етапів: визначення мети, об'єкта, предмета дослідження; інформаційне забезпечення; методичне та програмне забезпечення; аналіз даних; формування висновків та пропозицій. Слідуючи цим етапам, ми з'ясуємо природу і сутність

банківських резервів та уточнюємо понятійний апарат банківського резервування, знаходячи спільні та відмінні ознаки банківських резервів з поняттям резерву в загальному (широкому) значенні, визначаємо економічну суть та правову природу резервного фонду, порівнюючи їхню сутність з резервами бюджетними та іншими фондами грошових коштів (централізованих і децентралізованих), які створюються з метою задоволення публічного інтересу.

Розуміння суті резерву дає можливість формулювання гіпотези щодо існування пов'язаних спільною метою елементів резервної системи країни, визначення їх кола та призначення, а також взаємозв'язку з категоріями економічної, фінансової, банківської безпеки. Встановлення місця банківських резервів у фінансовій системі країни та їх правового режиму дасть підстави чіткіше визначити галузь правового регулювання таких суспільних відносин та місце інституту банківських резервів у системі фінансового права.

Глибокій і всебічній характеристиці досліджуваного явища (банківських резервів, системи банківських резервів), на нашу думку, може сприяти системний підхід, тобто резерви розглядаємо як систему, яка об'єднує взаємопов'язані елементи, що охоплюються діалектикою цілого і частини, загального і окремого. На загальнотеоретичному рівні кожен із банківських резервів також досліджується окремо з метою всебічного вивчення його змісту, встановлення властивостей кожного резерву для можливого об'єднання всіх видів резервів у резервну систему країни як системоутворюючу категорію інституту банківського резервування у фінансовому праві. Вбачається, що для нашого дослідження важливим є на підставі визначених науковою думкою таких категорій, як фінанси, фінансова система тощо, знайти системоутворюючі властивості в царині відносин банківського резервування, які виявлять спільні (а можливо, відмінні) ознаки відносин, для їх можливого поєднання в сукупність однорідних відносин банківського резервування.

Номинальними ознаками властивостей обрано: форму функціонування резервів як фондів грошових коштів; суб'єкт управління резервним фондом; форму власності; напрями та підстави їх використання; наявність публічного інтересу, визнаного державою; елементи правового механізму формування та використання резервів. Кількісні властивості розглянуто як елемент правового механізму формування фондів обов'язкового резервування (ставка резервних вимог), страхових резервів банків та фонду гарантування вкладів фізичних осіб (розміри

відрахувань), золотовалютних резервів (загальний розмір).

В основу методології дослідження може бути покладено концепції визначення структурних елементів фінансів як системної категорії, узагальнення яких ми знаходимо у Д. О. Білінського: фондова концепція – групування фондів коштів, які обслуговують рух публічних грошей; посуб'єктна – виділення органів, за якими закріплюються права з управління відповідною структурною одиницею; інституційна – погляд на явище з точки зору інститутів фінансового права; динамічна – регулювання руху публічних грошових фондів [1, с. 56]. Кваліфікація банківських резервів системною фінансовою категорією є наслідком застосування (поряд з іншими методами наукового пізнання) зазначеної методології. Зокрема: за фондовою концепцією є можливим групування банківських резервів у фонди коштів (першого та другого рівнів), які обслуговують рух публічних грошей; за посуб'єктною – визначення суб'єктів, за якими в Україні закріплено створення та управління резервними фондами; за інституційною – визначити банківські резерви субінститутом фінансового права; за динамічною – дослідити порядок регулювання руху резервних грошових фондів.

Враховуючи методологічне значення теорії фінансового права, дослідження має базуватись на аналітичному огляді основоположних категорій фінансового права (визнаних нині сучасною доктриною): фінанси, фінансова система, публічні фінанси, публічний інтерес, економічна та фінансова безпека.

Важливим аспектом дослідження бачимо встановлення наявності публічного інтересу, визнаного державою, на задоволення якого спрямовані відносини щодо формування резервів банківської системи. Так, «справжнім призначенням фінансового права є правомірне сполучення, оптимізація і гармонізація природних прав і законних інтересів в рівній мірі всіх суб'єктів фінансових правовідносин (і суспільства в цілому) з приводу публічних фінансів, що кардинально змінює об'єкт і предмет науки фінансового права і потребує якісно нового методологічного інструментарію» [10, с. 29–33]. Права та обов'язки суспільства й особистості у фінансово-правовій сфері мають урівноважуватись, а особисті інтереси співвідноситись із суспільними інтересами.

Справедливим є твердження Д. О. Гетманцева, який вважає, що суспільний інтерес розглядається в різних формах і, визнаний державою, знаходить своє загальне відображення в конституції країни, а механізм його реалізації та

захисту встановлюється в законах та інших нормативно-правових актах. Маючи за мету побудувати правову державу, потрібно передовсім забезпечити соціальні функції держави та визнати нею суспільні інтереси [2, с. 152].

Таким чином, проголошення Конституцією України [8, ст. 3] найвищою соціальною цінністю людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки має стати головною концепцією для формування правових поглядів щодо розуміння публічного інтересу, визнаного державою. Вбачається, що в зазначеному контексті фінансово-правові відносини банківського резервування безпосередньо пов'язані із задекларованою спрямованістю діяльності держави на гарантування прав і свобод людини і їх забезпечення, яка включає, на наш погляд, і обов'язок держави забезпечити право на економічну (фінансову) безпеку країни, адже забезпечення економічної безпеки є однією з найважливіших функцій держави.

Дослідження з юридичних наук, за твердженням М. І. Клеандрова, має базуватись на трьох засадах (складових): 1) законодавчо-нормативна (підібрати, систематизувати, вивчити і проаналізувати всі нормативно-правові акти за досліджуваною темою); 2) практична (передбачає вивчення досвіду застосування норм права в правовідносинах на практиці); 3) теоретична (вивчити і проаналізувати відповідні наукові джерела) [6, с. 43–47].

Сукупність прийомів і засобів на теоретичному та емпіричному рівнях, на наш погляд, у дослідженні банківських резервів має включати підбір інформаційних даних, їх узагальнення і систематизацію, дедукцію та індукцію, порівняння і класифікацію. Практичний матеріал, а також судова практика застосування норм, що регулюють відносини функціонування страхових резервів, дає можливість із застосуванням методу спостереження встановити емпіричні аспекти процесів резервування. Інформацією (сукупність відомостей про предмет дослідження) є: нормативно-правова база, яка містить норми фінансового права щодо публічних фондів коштів; масив судової практики щодо спорів, які виникають у ході формування та використання банківських резервів та щодо здійснення фінансового контролю і застосування заходів впливу, зокрема фінансових санкцій за правопорушення суб'єктів відносин банківського резервування; наукові підходи, концепції і доктринальні положення щодо розуміння закономірностей грошового обігу, економічного суверенітету, банківської безпеки.

Використання порівняльно-правового методу сприяє встановленню того, як вирішуються правові проблеми функціонування банківських резервів за кордоном, та зіставленню поняття резервної системи в банківському праві окремих держав. Банківські резерви є важливою частиною грошово-кредитної діяльності будь-якої країни світу, оскільки саме вони покликані забезпечити надійність та потужність фінансової системи країни. Дослідивши економічні аспекти різних видів банківських резервів та наявну їх правову регламентацію, порівнявши український досвід із закордонним, можна виділити недоліки їх правового регулювання та спробувати побудувати можливі шляхи їх подолання. Потрібно звертатися не тільки до вивчення способів, методів, механізмів резервування, але й не менш важливо зосередитись на характеристичі правового режиму резервних фондів. Це дасть можливість з'ясувати, в чому полягає публічний інтерес, визнаний державою, у формуванні таких фондів.

Існує два ключові виміри системи банківських резервів – економічний і правовий, які слід розглядати в їхньому нерозривному взаємозв'язку. Реалізація першого цілком залежить від ефективності другого, який своєю чергою зумовлюється економічним розвитком. У першому вимірі банківські резерви є інструментом грошово-кредитного регулювання, а в другому – фондами грошових коштів.

У зв'язку з цим банківська резервна система як предмет правового дослідження розкривається через: визначення її структури (видів резервів); характеристику відносин банківського резервування; визначення банківських резервів важливим чинником національної економічної безпеки; визначення правового режиму функціонування банківських резервів. Обраний шлях дає змогу здійснити групування банківських резервів у фонди коштів першого і другого рівнів, які обслуговують рух публічних грошей; визначити Національний банк України, Фонд гарантування вкладів і банки суб'єктами, за якими в Україні закріплено повноваження щодо створення й управління такими фондами.

Обраний методологічний інструментарій сприяв визначенню системи банківських резервів частиною фінансової системи, яка співвідноситься з нею як ціле і його частка, що не може не вплинути на архітектуру фінансового права, зокрема, зумовлює розширення предмета фінансового права – до нього має бути внесено правовий інститут банківського резервування як такий, що об'єднує фінансово-правові норми і входить як субінститут до банківського права в тій його частині, що підпадає під фінансово-правове регулювання та входить до предмета дослідження системи науки фінансового права.

Список літератури

1. Білінський Д. О. Про фінанси як системне поняття / Д. О. Білінський // Право і суспільство. – 2011. – № 4. – С. 55–59.
2. Гетманцев Д. О. Щодо значення публічного інтересу для фінансового права / Д. О. Гетманцев // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 150–153.
3. Єріна А. М. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / А. М. Єріна, В. Б. Захожай, Д. Л. Єрін. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 212 с.
4. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології : монографія / М. С. Кельман. – Тернопіль : Терно-граф, 2011. – 492 с.
5. Кельман М. С. Юридична наука як об'єкт методологічного дослідження : монографія / М. С. Кельман. – Тернопіль : Терно-граф, 2011. – 348 с.
6. Клеандров М. И. Кандидатская диссертация юриста: первые шаги исследователя / М. И. Клеандров. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : МЗ-Пресс, 2004. – 85 с.
7. Козюбра Н. И. Понятие и структура методологии юридической науки / Н. И. Козюбра // Методологические проблемы юридической науки : сб. науч. тр. / АН УССР, Ин-т государства и права ; отв. ред. Н. И. Козюбра. – К. : Наук. думка, 1990. – 134 с.
8. Конституція України : від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – 23 липня. – № 30. – Ст. 141.
9. Пацурківський В. П. Методологічний принцип детермінізму та пострадянська наука фінансового права / В. П. Пацурківський // Фінансове право у XXI сторіччі: здобутки та перспективи : зб. наук. праць за матеріалами Міжн. наук.-практ. конф., 4–7 жовтня 2011 року / НДІ фінансового права. – Ч. 2. – К. : Алерта, 2011. – С. 217–220.
10. Пацурківський П. С. Соціологічна (природно-позитивна) доктрина фінансового права / П. С. Пацурківський // Право України. – 2005. – № 6. – С. 29–33.
11. Циппеліус Р. Юридична методологія / Райнгольд Циппеліус ; пер., адаптація, приклади з права України і список термінів – Р. Корнута. – К. : Реферат, 2004. – 176 с.

N. Kravchenko

METHODOLOGY OF RESEARCH REGULATION OF BANK RESERVES

The article analyzes the methodological tools of investigation of the financial and legal status of bank reserves.

Keywords: financial and legal regulation, bank reserves, system of bank reserves.

Матеріал надійшов 01.04.2015